

تحلیلی بر سرمایه اجتماعی با تأکید بر آگاهی و اعتماد شهروندان نسبت به مسئولان اجرایی. مطالعه موردی: منطقه ۳ زاهدان

عیسی ابراهیمزاده^۱، محمد زارع^۲

^۱دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری - منطقه‌ای دانشگاه سیستان و بلوچستان

^۲کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه سیستان و بلوچستان

تاریخ دریافت: ۹۲/۹/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۹۳/۱/۲۳

چکیده

امروزه صاحب‌نظران و اندیشمندان حوزه‌های برنامه‌ریزی شهری و نهادهای مدیریتی شهر معتقدند که کاهش و حل مشکلاتی که گریبانگیر شهرها شده است، با نگاه صرف تحکیم‌گرایی و برنامه‌ریزی از بالا به پایین که عمدتاً در قالب طرح‌های فیزیکی و کالبدی ارائه می‌شود، قابل انجام نیست، بلکه رفع مشکلات شهر در گرو توجه به مردم، خصوصیات و توانمندی‌های آنان و همچنین تأکید ویژه به روند برنامه‌ریزی از پایین به بالا در محیط‌های شهری است. سرمایه‌ی اجتماعی یکی از خصوصیات ارزشمند مردم است و از متغیرهای اصلی آن، میزان آگاهی و اعتماد اجتماعی است. در این پژوهش به ارزیابی و سنجش این مهم به روش توصیفی - تحلیلی اقدام شده است. بدین منظور داده‌ها و اطلاعات موردنیاز از میان جامعه‌ی آماری (۱۷۹۵۷۴ نفر جمعیت منطقه ۳ شهر زاهدان) با استفاده از پرسش‌نامه (از میان ۳۲۰ نفر نمونه‌ی آماری براساس فرمول کوکران) جمع‌آوری شد. نتایجی که پس از تجزیه و تحلیل‌های کمی و کیفی (با بهره‌گیری از طیف لیکرت، SPSS، آزمون T تک نمونه‌ای) به‌دست آمد، بیانگر آن است که شهروندان منطقه‌ی ۳ زاهدان از نظر میزان «آگاهی عمومی» در وضعیت بالاتر از حد متوسط (براساس طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت عدد ۳ حد متوسط در نظر گرفته شده است) قرار دارند و از نظر «میزان اعتماد به نهادهای اجرایی»، این نسبت از حد متوسط پایین‌تر است و نشان از اعتماد پایین مردم به نهادها و دستگاه‌های اجرایی دارد. اینک هرچند شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان از نظر میزان آگاهی (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) در وضعیت مطلوبی به سر می‌برند، از نظر میزان اعتماد به مسئولان اجرایی و مدیریتی شهر اعتماد کمی دارند. بنابراین برنامه‌ریزان و مسئولان شهری باید بیش از پیش به این مهم توجه نموده و با بهبود روش‌ها و تجدیدنظر در عملکردها، اعتماد اجتماعی شهروندان را جلب کنند تا با مشارکت آن‌ها، کارکردهای شهری را ارتقا بخشند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، آگاهی و اعتماد اجتماعی، برنامه‌ریزی مشارکتی، منطقه ۳ شهر زاهدان.

مقدمه

سرمایه اجتماعی یکی از خصوصیات ارزشمند جوامع است که میزان آگاهی و اعتماد از متغیرهای اصلی آن به شمار می‌رود. عده‌ای نتیجه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی را در افزایش کنترل‌های اجتماعی و نوعی، هنجارمندی‌سازی اجتماعی می‌دانند. پژ سرمایه پژوهشگران، سرمایه‌ی اجتماعی را عامل مؤثر بر پایداری اجتماعی شهر، کاهش‌دهنده‌ی هزینه‌های مبادله، توانمندسازی اقتصادی و پایداری محیطی در تمام سطوح می‌دانند (مسعود و حق وردیان، ۱۳۹۱: ۱۴۰-۱۲۸). سرمایه اجتماعی به تدریج از دهه‌ی ۱۹۹۰م. جای خود را در نگاشته‌های آکادمیک باز کرد و افرادی نظیر جیمز کلمن، رابرت پاتنام، فرانسیس فوکویاما و پی‌یر بوردیو در رواج آن به‌ویژه در علوم اجتماعی نقش به‌سزایی داشتند (جاودانی، ۱۳۹۲: ۸۰-۵۵). اخیراً نیز در بحث‌های علمی جغرافیای انسانی به‌ویژه در مطالعات برنامه‌ریزی شهری و جامعه‌شناسی شهری مقوله‌ی سرمایه‌ی اجتماعی وارد شده و پژوهشگران مقالات و کتاب‌های پژوهشی خود را به سوی آن جهت داده‌اند.

در این پژوهش، روش‌شناسی تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی- توسعه‌ای و از نظر روش، توصیفی- تحلیلی بوده و برای گردآوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از دو روش اسنادی و پیمایشی (پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده) استفاده شده است. شهر زاهدان که در زمره‌ی کلان‌شهرهای ایران قرار دارد، در عین حال به عنوان یک قطب رشد شهری- صنعتی در جنوب شرق ایران، مشکلات ساختاری و کارکردی عدیده‌ای نیز درد که از جمله آن‌ها می‌توان به رشد مشاغل کاذب، حاشیه‌نشینی، تکدی‌گری و غیره اشاره داشت. به نظر می‌رسد از جمله مؤلفه‌هایی که می‌تواند با این نارسایی‌ها ارتباط داشته باشد، میزان آگاهی، اعتماد و مشارکت شهروندی و به عبارتی سرمایه‌ی اجتماعی است؛ اموری که به جرأت می‌توان گفت نقص و یا کمبود در آن‌ها می‌تواند روند توسعه‌ی شهری را با مشکلات بیشتری مواجه سازد.

اینک مسأله‌ی اساسی تحقیق آن است که آیا این مؤلفه‌ها (میزان آگاهی و اعتماد شهروندان به مسئولان شهری) در منطقه ۳ شهر زاهدان به نحوی فراهم گردیده تا از آن بتوان به عنوان زیرساخت سرمایه‌ی اجتماعی در ارتقای کارکردهای شهری بهره گرفت؟ به عبارت دیگر سؤالات اصلی تحقیق با توجه به موضوع و محدوده‌ی مورد مطالعه که باید جوابی علمی برای آن‌ها پیدا کرد، عبارتند از: میزان اعتماد در بین شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان به مسئولان اجرایی چگونه است؟ در عین حال میزان آگاهی (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی) در بین شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان چگونه است؟ برای پاسخ علمی به این سؤالات، فرضیه‌های پژوهش به شرح ذیل مطرح شده‌اند و در ادامه مورد بررسی و آزمون قرار گرفته‌اند:

۱. به نظر می‌رسد میزان آگاهی عمومی (اجتماعی، اقتصادی، سیاسی) در بین شهروندان منطقه ۳ کلان‌شهر زاهدان در حد متناسبی است.
۲. به نظر می‌رسد میزان اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی در میان شهروندان منطقه ۳ کلان‌شهر زاهدان مناسب است.

مبانی نظری تحقیق

سرمایه اجتماعی^۱ در مقام یک دانش واژه هرچند از اوایل دهه ۱۹۲۰م. مطرح شد ولی به لحاظ مفهومی پیشینه‌ی طولانی ندارد و کاربرد آن به تدریج از دهه‌ی ۱۹۹۰ در تزاها و مقالات دانشگاهی با کار افرادی چون کلمن^۲، رابرت پوتنام^۳ و فرانسیس فوکویاما^۴ افزایش یافته است (قدسی، ۱۳۹۱: ۱۳۸). سرمایه - در معنای عام خود- دلالت بر مجموعه دارایی‌ها، امکانات و منابع در اختیار دارد. به طور کلی «سرمایه» به عنوان ذخیره‌ای از دارایی‌ها که می‌توان انباشت و برای ایجاد ثروتی آتی به کار گرفت، تعریف می‌شود. اساساً ایده‌ای که پیوندهای اجتماعی را به عنوان شکلی از سرمایه تشریح می‌کند، یک استعاره است. این استعاره بیانگر آن است که پیوندها می‌تواند سودمند باشد و مانند هر کدام از اشکال دیگر سرمایه می‌توانید در آن سرمایه‌گذاری کنید و بر حسب میزان سرمایه‌گذاری، انتظار بازگشت سود مناسب را داشته باشید (قالیباف و قدسی، ۱۳۹۰: ۲۹). از این منظر سرمایه‌ی اجتماعی شامل شبکه‌ی ارتباطات بین افراد، هنجارهای اجتماعی مثل همکاری متقابل و اعتماد در شبکه‌های اجتماعی است (کسانی و سایر همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵۲-۲۴۳).

به عبارت دیگر سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان یک منبع با مالکیت جمعی متعلق به محلات، شهرها و روستاها، مناطق و بخش‌هاست که می‌تواند زمینه‌ی رفاه و توسعه‌ی همگانی را فراهم نماید. امروزه بسیاری از طراحان و برنامه‌ریزان، سرمایه‌ی اجتماعی را به عنوان ابزاری مهم برای توسعه پایدار از ابعاد محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌دانند و توجه خاصی روی این موضوع دارند و عملاً سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار را از جنبه‌های مختلف مکمل و مرتبط به هم می‌دانند (Serageldin & Grootaert, 2000: 40). در واقع هرچند سرمایه عبارت است از ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی که می‌توانند حس همکاری و اطمینان را در میان افراد یک جامعه پدید آورند، از نقش نهادهای مدنی و دموکراتیک و نیز نقش دولت در گشودن چنین فضاهایی نباید غافل شد.

1- Social Capital

2- Colman

3- Putname

4- Fukuyama

به هر روی امروزه بر جامعه‌شناسان ثابت شده که یکی از ابعاد مهم هر توسعه‌ای، توجه به سرمایه‌های اجتماعی است. از این رو سرمایه‌ی اجتماعی یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های رشد و توسعه‌ی هر جامعه‌ای به شمار می‌آید (زارع و دیگران، ۱۳۹۰: ۶). هنی فان^۱ در مقاله‌ای که در سال ۱۹۱۶ در مورد اهمیت مشارکت در تقویت حاصل کار مدرسه منتشر کرد، سرمایه‌ی اجتماعی را شامل دارایی‌هایی می‌دانست که در زندگی روزانه افراد خیلی به حساب می‌آید و حسن تفاهم، رفاقت، احساس همدردی و روابط اجتماعی را تشکیل می‌دهد. وی این عبارت را به عنوان حسن نیت و کمک هزینه، همدردی متقابل رشته‌های اجتماعی در میان گروهی از افراد و خانواده که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دادند، به کار برد (Hanifan, 1916: 130).

از میان صاحب‌نظران حوزه مورد مطالعه، رابرت پوتنام را می‌توان از پیشگامانی دانست که به رابطه میان توسعه‌ی شهری - منطقه‌ای و سرمایه‌ی اجتماعی توجه کرده است. او در مطالعات خود درباره‌ی مناطق شهری ایتالیا دریافت که سرمایه‌ی اجتماعی می‌تواند اختلافات مناطق را از لحاظ اقتصادی و عملکرد حکومتی توضیح دهد. پاتنام سرمایه‌ی اجتماعی را منبع اصلی سرمایه‌ی جوامع، شهرها و حتی ملت‌ها می‌داند (Putnam, 1993). در مجموع می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی، مجموعه هنجارهای موجود در سیستم اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای جامعه گشته و سبب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰-۱). از این منظر مطابق تعریف فافچامپ^۲ و دورلائوف، سرمایه اجتماعی سه ایده‌ی مهم را نشان می‌دهد:

- ۱- سرمایه اجتماعی برای اعضای یک گروه آثار مثبت خارجی ایجاد می‌کند.
- ۲- با این تأثیرات خارجی و از طریق تقسیم کردن اعتماد، هنجارها، ارزش‌ها و تأثیرات منتج از انتظارات به رفتار نائل می‌شویم.
- ۳- تقسیم اعتماد، هنجارها و ارزش‌ها در سازمان‌های غیررسمی که بر اساس شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات به وجود آمده‌اند، رخ می‌دهد (Ramstorm, 2008: 503). ایشام و کاهکوئن (۱۹۹۹) نیز در مطالعات خود در اندونزی به این نتیجه رسیده‌اند که مشارکت و سرمایه‌ی اجتماعی بالا توانسته است دسترسی روستاها به پروژه‌های آبی را برای آب‌های آشامیدنی و کشاورزی ارتقاء دهند (Isham & Kahkoen, 1999: 404-421).

1- Hanifan

2- Fafchamp

ابعاد سرمایه اجتماعی مورد نظر در این پژوهش

الف) آگاهی: اصولاً پیش شرط اولیه برای مشارکت اجتماعی، «آگاهی» است. آگاهی یک متغیر معرفتی متعلق به افراد است. لیکن جایی که افراد از ماهیت مسائل اجتماعی آگاه نمی‌شوند یا از ابزار موجود جواب‌گویی به این مشکلات بی‌خبرند، قاعدتاً فرصت‌های مشارکت اجتماعی و حس قوی یا ذخیره اجتماعی هم پایین‌تر خواهد بود. در واقع سرمایه اجتماعی از طریق کنش مبتنی بر آگاهی و شناخت متقابل حاصل می‌شود و محصول تلاش پایان‌ناپذیری است که برای نهادینه کردن ارزش‌هایی که در تولید و بازتولید روابط پایدار و سودمندی که منافع مادی یا معنوی گروه را تأمین می‌کند، صورت می‌گیرد.^۲ کیان تاجبخش در تحقیقی میدانی که در مورد شوراهای شهر در استان فارس انجام داده می‌گوید: اندازه شهر و تعداد جمعیت در آگاهی مردم بسیار تأثیرگذار است؛ به‌طوری‌که در شهرهای کوچک معمولاً آگاهی از نهادهای شهری بیشتر است. وی در بیان عوامل مؤثر بر آگاهی مردم به متغیرهایی چون تحصیلات، منزلت و موقعیت اجتماعی - اقتصادی اشاره می‌کند و در عین حال می‌گوید ارتباط منطقی و معناداری بین این دو اعتماد اجتماعی و نهادی وجود دارد.^۳ بنابراین آگاهی شخص از مسائل جامعه و داشتن شناخت از محیط ساکن در آن، همچنین اطلاع از نیازها و کمبودهای محیط زندگی، حقوق و مسئولیت‌های فردی و جمعی افراد ساکن در محله و مسئولیت ارگان‌های دولتی در مقابل این کمبودها و نیازها می‌تواند آگاهی شخص را افزایش داده و سرمایه‌ی اجتماعی را تقویت کند. آگاهی را می‌توان در درجه‌ی اول از طریق ایجاد روحیه‌ی دانستن در فرد و در وهله‌ی دوم، آگاهی دادن از طریق آموزش حقوق و مسئولیت‌های افراد در قبال محیط ساکن، ایجاد یا تقویت کرد. به‌طوری‌که فرد با آگاهی یافتن از حقوق و مسئولیت‌های خود در قبال جامعه و محیط می‌تواند رفتاری درست که در جهت بهبود وضعیت محله خواهد بود، انجام دهد (تاجبخش، ۱۳۸۴).

«آفه و فوش» علاوه بر عناصری که در تعریف بوردیو، کلمن و پاتنام از سرمایه اجتماعی وجود دارد، در بُعد گرایش به آگاهی و توجه اشاره نموده و آن را شامل مجموعه افکار، عقاید و حساسیت نسبت به زندگی اجتماعی و سیاسی و توجه به هر چیزی که در وسیع‌ترین معنا به امور عمومی اطلاق می‌شود و مربوط به شکل بالقوه فردی تمایل ضعیف نسبی در دنبال کردن موضوعات مشترک در رسانه‌های الکترونیکی و چاپی بوده و پیش شرط شناختی ضروری و فعال‌تر مسئولیت مدنی است که باعث علاقه‌مندی و دل‌نگرانی می‌شود و نقطه مقابل آگاهی و توجه وضعیت شناختی چشم‌پوشی، بی‌تفاوتی و شکل‌گیری نگرش فرصت‌طلبانه است (Offe And Fuchs, 2002: 191-192).

1- Knowledge

2- www.isa.org.ir

۳- همایش سرمایه اجتماعی، شوراها و مشارکت شهری در ایران- ۲۱ آبان ۱۳۸۴- سخنرانی دکتر کیان تاجبخش.

ب) اعتماد^۱: اعتماد مقوله‌ای فرایندی و چند مرحله‌ای است. از آنجا که اعتماد، بنیان کنش اجتماعی است به مرور زمان و به دشواری شکل می‌گیرد؛ حال آن که سلب اعتماد دفعی و لحظه‌ای است. اهمیت پیامدهای بی‌اعتمادی به ترتیب از سطح خرد به سطح کلان افزوده می‌شود، به نحوی که اگر در سطح روابط بین شخصی افراد بی‌اعتمادی رخ دهد، وفاداری بین آنان تقلیل یافته و به تعارض بین دو یا چند نفر محدود خواهد شد. این بی‌اعتمادی در سطح میانی اهمیت بیش‌تری می‌یابد، به طوری که احتمالاً موجب تعارض بین گروهی شده که جنبه‌ی محلی و منطقه‌ای داشته ولی در کوتاه‌مدت عمومیت نخواهد یافت (محمدیان و وهاب‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۴۰-۱۳۹).

هنگامی که مدیران و کارگزاران امور در سازمان‌های دولتی مورد اعتماد شهروندان باشند، می‌توانند از مهارت‌ها و آزادی عمل و استقلال خود برای افزایش کارایی و اثربخشی سازمانی استفاده‌ی منعطف‌تری کنند. از طرف دیگر، اطلاعاتی که برای اتخاذ اقدامات متولیان امور عمومی شفاف به مردم ارائه می‌شود، به بهبود پاسخ‌گویی دولت و افزایش اعتماد عمومی منجر می‌شود. بنابراین می‌توان گفت که انجام تحقیقاتی از این دست می‌تواند در افزایش آگاهی مدیران و مسئولان سازمان‌های بخش عمومی در شناسایی عواملی که توجه و به‌کارگیری آن‌ها افزایش اعتماد عمومی را به همراه خواهد داشت، کارساز باشد. شناسایی عوامل مؤثر بر اعتماد عمومی و اجرا و پیاده‌سازی آن‌ها در هر سازمانی می‌تواند عواقب و نتایج مثبتی را مثل: افزایش علاقه به ادامه‌ی مدیریت و مسئولیت مدیران، افزایش سرمایه‌ی اجتماعی، افزایش حس همکاری، کاهش هزینه‌های تبادلات و تعاملات مرتبط با اجتماع و سازمان‌ها نظیر هزینه‌ی کنترل سلسله‌مراتبی، قوانین و مقررات دست و پاگیر و سایر موارد مشابه را به همراه داشته باشد (همان مأخذ).

در تعاریفی که از اعتماد ارائه می‌شود، معمولاً از انتظارات یا باورهایی ذکر می‌شود که افراد دوست دارند دیگران به طریقی قابل پیش‌بینی (Luhmann, 1979:24) و نه صرفاً در راستای منفعت شخصی خود نشان دهند. به عبارت دیگر ما به دیگران اعتماد می‌کنیم تا منافع‌مان را در نظر بگیرند. اگر این افراد صرفاً منفعت‌طلب باشند، این حالت نسبت به آن‌ها شکل نمی‌گیرد؛ لذا اگر طرف مورد اعتماد فقط نفع شخصی خود را ببیند، اعتماد مفهومی پیدا نمی‌کند (الوانی و دانایی فرد، ۱۳۸۰: ۸).

به زعم مارچ و السن، ایده محوری اعتماد این است که اعتماد بر نوعی انتظار استوار است (March and Olsen, 1989: 27). زمانی مردم می‌توانند با همکاری در یک جامعه‌ی محلی به توفیق دست یابند که نه تنها شناخت مستقیم و غیرمستقیم قبلی از یکدیگر داشته باشند، بلکه به یکدیگر اعتماد داشته باشند و بدانند که اگر اعتماد کنند، سرشان کلاه نخواهد رفت و زمانی از منافع آن سود خواهند برد. کلمن و پاتنام معتقدند که اعتماد یکی از کلیده‌های اصلی سرمایه‌ی اجتماعی است. برای مثال کلمن در

سال ۱۹۸۰ در نوشتارهایی اهمیت اعتماد در زندگی اقتصادی و اجتماعی را بیان کرد. فوکویاما نیز ادعا کرده است که اعتماد، پایه‌ی اصلی نظم اجتماعی است و اجتماعات بر اساس اعتماد دو طرفه استوار هستند و بدون آن، جامعه پایدار نمی‌تواند وجود داشته باشد.

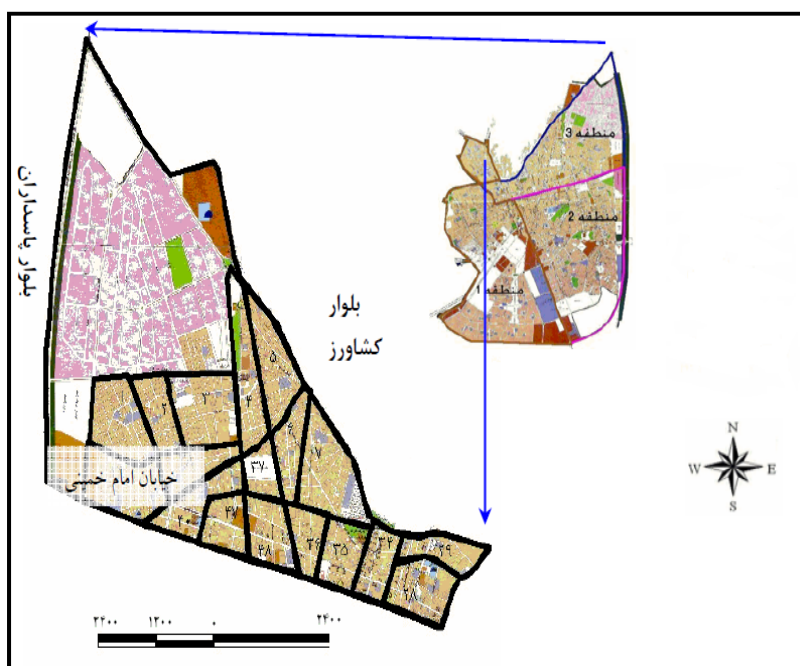
اهمیت اعتماد در جنبه‌های مختلفی از ارتباطات با دیگران از جمله ارتباطات عشقی، مصرف کارت اعتباری، ازدواج، رأی دادن، حفظ محیط‌زیست، مشارکت، تصمیم‌گیری در مورد رعایت کردن یا نکردن حقوق دیگران و غیره مشاهده می‌شود. اعتماد به مثابه‌ی روغن کاری چرخ‌های مبادلات اجتماعی و اقتصادی است که بدون آن امور پر هزینه، توأم با کاغذبازی و وقت‌گیر خواهد بود. این موضوع به شدت با مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی مرتبط است که مؤید راه‌ها و شبکه‌ها در دسترسی به منابع است. آشکار است که یک شبکه‌ی با اعتماد بالا، بهتر و آسان‌تر از یک شبکه‌ی با اعتماد پایین کارساز خواهد بود. هر کسی که مورد رضایت فردی نزدیک واقع شده باشد، می‌داند که همکاری بدون اعتماد چه امر مشکلی است. اما اعتماد در ارتباطات روردر، تنها عامل بین مردم نیست، بلکه عاملی است بین نهادها، گروه‌ها و افراد که معمولاً بر پایه‌ی شناخت از طریق شخص سوم به دست می‌آید. چنان‌که یکی از اقتصاددانان، اعتماد را پایبندی به تعهدات و از شاخص‌های اصلی سرمایه‌ی اجتماعی معرفی می‌کند. وی معتقد است که سرمایه‌ی اجتماعی کالایی است که فقط با تعامل و مشارکت هم‌زمان جامعه و دولت می‌تواند تولید شود و اگر یکی از این دو در تولید این کالا مشارکت نکنند، تولید متوقف می‌شود. او می‌افزاید: اعتماد اجتماعی زمانی ایجاد می‌شود که دولت و مردم به یکدیگر اعتماد کنند. اگر دولت به مردم اعتماد نداشته باشد یا مردم از دولت سلب اعتماد کنند، این کالا قابلیت تولید را ندارد؛ یا اگر کارکنان دولت فاسد باشند، این فساد به مردم سرایت می‌کند و اگر مردم فاسد باشند، این فساد به کارکنان دولت سرایت می‌کند. پس نبود فساد، رشوه ندادن، صداقت در مناسبات و نظایر این‌ها، همه بخش‌هایی از سرمایه‌ی اجتماعی و اعتماد هستند و زمانی افزایش می‌یابند که هم مردم و هم دولت به آن پایبند باشند و در انباشته کردن آن بکوشند (<http://www.atiye.ir/paper.asp>).

روش تحقیق

قلمرو تحقیق

محدوده‌ی جغرافیایی منطقه‌ی ۳ شهرداری زاهدان با وسعتی معادل ۲۱۵۰ هکتار از شمال به بلوار رسالت و کشاورز، از جنوب به خیابان امام خمینی، از شرق به بلوار پاسداران و از غرب به کمربندی شهید کلانتری زاهدان ختم می‌شود. بر اساس طرح تفصیلی مهندسیین مشاور شهر و خانه، منطقه‌ی ۳ زاهدان شامل شش ناحیه است که در برگیرنده‌ی نواحی ۱، ۲، ۷، ۸، ۹ و ۱۲ می‌باشد. در عین حال هر ناحیه نیز شامل چندین محله است. در مجموع منطقه‌ی ۳ شهری زاهدان شامل ۶ ناحیه و ۱۸ محله

می‌باشد (مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۱). این منطقه که اکثر حاشیه‌نشینان شهری در آن سکونت دارند، شامل منطقه‌ی پشت گاراژها، بابایان و کارخانه نمک می‌شود. در واقع حاشیه‌نشینی حاکم بر این منطقه‌ی شهری، زاده‌ی روابط تولیدی- اقتصادی نامتعادل فضایی و جذابیت کاذب شهری است (علی‌آبادی، ۱۳۸۱: ۵).

شکل ۱- نقشه پراکندگی فضایی- مکانی محلات در منطقه ۳ شهر زاهدان (تهیه و ترسیم، نگارندگان: ۱۳۹۱).

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

طبق بررسی‌های میدانی نگارندگان در منطقه ۳ کلان‌شهر زاهدان، از مجموع نمونه آماری (۳۲۰) نفر شهروند ۲۰ سال به بالا) که به پرسش‌نامه‌های نگارندگان پاسخ داده‌اند، ۳۲ نفر بی‌سواد بوده‌اند که چیزی حدود ۱۰ درصد کل پاسخ‌دهندگان را شامل می‌شدند؛ ۳۳ نفر نیز تحصیلات ابتدایی (۱۰/۳ درصد از کل پاسخ‌گویان) و همچنین ۶۷ نفر از شهروندان تحصیلات راهنمایی (۲۰/۹ درصد کل پاسخ‌گویان) داشتند. افرادی که در مقطع دبیرستان و دیپلم تحصیل کرده بودند و به نگارندگان پاسخ دادند، ۱۰۵ نفر بوده‌اند (معادل ۳۲/۸ درصد از کل پاسخ‌گویان). در نهایت ۸۳ نفر یا ۲۵/۹ درصد از کل

پاسخ‌گویان دارای مدرک دانشگاهی بوده‌اند. در واقع می‌توان گفت که بیش‌ترین نسبت پاسخ‌گویان مدرک دیپلم داشتند یا در مقطع دبیرستان تحصیل کرده‌اند. افراد دارای تحصیلات دانشگاهی هم از نظر فراوانی در رده‌ی بعدی قرار می‌گیرند. مقطع راهنمایی از نظر فراوانی در رتبه‌ی سوم و بالاخره افراد دارای تحصیلات ابتدایی و بی‌سواد هم در رده‌های بعدی قرار داشته‌اند.

یافته‌های تحلیلی

با توجه به این‌که در این پژوهش دو مؤلفه‌ی مهم سرمایه‌ی اجتماعی (آگاهی و اعتماد) بررسی قرار شده است، بنابراین برای سنجش این مهم در بخش اول پرسش‌نامه‌ی توزیع شده در میان پاسخ‌گویان، به سنجش مؤلفه‌ی آگاهی عمومی و در بخش دوم پرسش‌نامه، میزان اعتماد اجتماعی شهروندان به مسئولین شهری بررسی شده است. سپس یافته‌های حاصل از این پژوهش با استفاده از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی و با استفاده از آزمون T-Test تک متغیره و نرم‌افزار Spss و Excel تجزیه و تحلیل شده و پس از استخراج نتایج، راهبردهای مورد نظر نیز ارائه گردیده است.

الف) آگاهی اجتماعی: سؤالاتی که سنجش مؤلفه‌ی آگاهی اجتماعی را بر عهده داشته است، شامل:

- شما چقدر از وقت روزانه خود را صرف مطالعه‌ی کتاب و روزنامه می‌کنید؟

- به نظر شما میزان آگاهی و سواد یک فرد چقدر می‌تواند در زندگی آن شخص تأثیرگذار باشد؟
از آنجا که سؤالات پرسش‌نامه بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت طراحی شده است و حد متوسط عدد ۳ در نظر گرفته شده، لذا مقدار گزینه خیلی کم، بین ۱ تا ۱/۵، گزینه کم، ۱/۵ تا ۲/۵، گزینه متوسط، ۲/۵ تا ۳/۵، گزینه زیاد، ۳/۵ تا ۴/۵ و گزینه‌ی خیلی زیاد هم ۴/۵ تا ۵ است. بر اساس نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل یافته‌های حاصل از پرسش‌نامه‌های یاد شده که نتیجه آن در جدول زیر آمده، آگاهی اجتماعی در میان شهروندان در وضعیت متوسط (نسبتاً متناسب) است. زیرا میزان میانگین ۲/۵۵ بوده و انحراف معیار هم میزان پراکندگی نمرات کسب شده‌ی مؤلفه را حول میانگین نشان می‌دهد که میزان آن ۰/۵۹ بوده است. با توجه به این‌که هرچه این عدد به ۱ نزدیک باشد، دلالت بر پراکندگی کم‌تر و هم‌گونی نسبی سؤالات دارد، پس به طور نسبی پاسخ‌ها به هم‌گونی نزدیک‌تر بوده است.

ب) آگاهی اقتصادی: سؤال اساسی در این‌باره این بود که شما چقدر درباره‌ی شغلی که انتخاب کرده‌اید، آگاهی دارید؟ نتایج حاصل از بررسی این پرسش در میان پاسخ‌دهندگان نشان‌دهنده آن است که متغیر آگاهی اقتصادی، نمره ۳/۵ را کسب کرده که فراتر از حد متناسب (خوب) است. انحراف معیار آن هم که نمره‌ی ۱ را کسب کرده، نشان‌دهنده وضعیت پراکندگی بسیار ناچیز نمره کسب شده‌ی این مؤلفه حول میانگین است.

ج) آگاهی سیاسی: در این زمینه هم یک سؤال اساسی مطرح شده که شما چقدر کاندیدای انتخاباتی مورد نظران را از روی شناخت و آگاهی انتخاب می‌کنید؟ از نتایج یافته چنین استنباط می‌شود که متغیر آگاهی سیاسی با کسب نمره ۲/۹۶، بیانگر آن است که شهروندان در امور سیاسی اطلاعات متوسطی دارند و آگاهی و شناخت آن‌ها توانسته به‌طور متوسط در انتخاب نامزدهای مورد نظرشان در انتخابات مؤثر باشد. انحراف معیار هم ۱/۱ بوده که نشان از همگونی سؤالات و پراکندگی کم نمرات کسب شده حول میانگین است. در جمع‌بندی نهایی، نتیجه‌ای که از تحلیل وضعیت کیفی میزان آگاهی عمومی (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) می‌توان گرفت این است که در مجموع وضعیت آگاهی عمومی در بین شهروندان از حد متوسط فراتر است. در واقع کسب نمره ۳/۰۸ و انحراف معیار ۰/۶۷ در این زمینه نشان‌دهنده همگونی نسبی سؤالات مورد نظر و پراکندگی کم‌تر نمرات کسب شده حول میانگین است. به عبارت دیگر آگاهی عمومی شهروندان بر اساس طیف لیکرت، متوسط به بالا (۳/۰۸) می‌باشد.

جدول ۱- وضعیت کیفی مؤلفه آگاهی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و آگاهی عمومی

متغیر	میانگین	انحراف معیار
آگاهی اجتماعی	۲,۵۵	۰,۵۹
آگاهی اقتصادی	۳,۵	۱
آگاهی سیاسی	۲,۹۶	۱,۱۰
آگاهی عمومی	۳,۰۸	۰,۶۷

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۱.

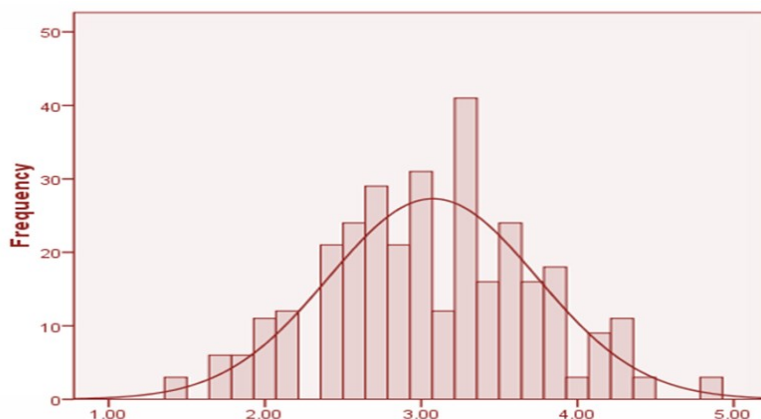
آزمون فرضیه اول که در آن گفته شده بود: به نظر می‌رسد میزان آگاهی عمومی (اجتماعی، اقتصادی، سیاسی) در بین شهروندان منطقه‌ی ۳ کلان‌شهر زاهدان در حد متناسبی است، بر اساس نتایج آن که در جدول فوق آمده، این فرضیه پذیرفته شد. در تحلیل کمی نیز بر اساس آزمون t -test همین نتایج تأیید می‌گردد. نتایج این آزمون در جدول زیر آمده است.

جدول ۲- آزمون T یک متغیره درباره‌ی میزان آگاهی عمومی شهروندان منطقه‌ی ۳ زاهدان

مقدار آزمون: ۳					
متغیر	میانگین	انحراف معیار	آماره t	درجه‌ی آزادی	سطح معناداری
میزان آگاهی عمومی	۳/۰۷۵۰	۰/۶۶۸۱۴	۲/۰۰	۳۱۹	۰/۰۴

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۱. ($P < ۰/۰۵$).

در جدول فوق با توجه به میزان آماره‌ی t و با توجه به سطح معناداری و مقایسه آن که $0/04$ بوده و از $0/05$ کمتر است، فرض برابری میانگین آگاهی شهروندان با مقدار متوسط = 3 رد می‌شود، به این معنا که میزان آگاهی عمومی (اجتماعی، اقتصادی، سیاسی) در بین شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان از حد متوسط بالاتر است. لذا فرضیه تحقیق پذیرفته می‌شود. نمودار هیستوگرام زیر نیز این امر را تأیید می‌کند.

شکل ۱- نمودار هیستوگرام میزان آگاهی عمومی شهروندان منطقه ۳ زاهدان

با توجه به این که کشیدگی و چولگی و نحوه‌ی تمرکز داده‌ها در نمودار هیستوگرام نشان می‌دهد که داده‌های آگاهی عمومی از حد متوسط به بالا است، پس می‌توان گفت که شهروندان منطقه ۳ زاهدان از نظر سطح آگاهی‌های عمومی، در سطح بالاتر از متوسط قرار دارند. در توضیح این مطلب می‌توان به وضعیت سطح سواد در بین شهروندان اشاره کرد که بر اساس نتایجی که از مطالعات میدانی حاصل شد، روشن گردید که سطح سواد اکثر شهروندان، دیپلم و راهنمایی به بالا است و از این رو اکثراً به مطالعه‌ی روزنامه‌ها و نشریات محلی و ملی می‌پردازند یا کتاب‌های مورد علاقه خود را مطالعه می‌کنند. به همین خاطر از نظر میزان آگاهی عمومی در وضعیت خوبی به سر می‌برند. پس باید گفت هنگامی که افراد از نظر میزان آگاهی عمومی (که یکی از ابعاد مهم سرمایه‌ی اجتماعی است) در حد بالایی به سر برند، آمادگی فعالیت در تمام امور عمومی محله و شهر را داشته و درک درستی از انجمن‌ها و گروه‌های مردم نهاد در شهر دارند و این پتانسیل خوبی دربرای بهره‌گیری از درک درست شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان در جهت برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و توسعه‌ی شهری است.

ج) اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی: درباره وضعیت کیفی متغیرهای مؤلفه‌ی اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی، سؤالاتی به شرح ذیل برای سنجش این مؤلفه ارائه و مورد آزمون قرار گرفتند:

۱. شما به چه میزان به عملکرد کارکنان دولت اعتماد دارید؟
 ۲. شما به چه میزان به شهرداری شهر و منطقه خود اعتماد دارید؟
 ۳. اعتماد خود را نسبت به شورای شهر، به چه میزان ارزیابی می‌کنید؟
- نتایج بررسی پاسخ‌های شهروندان به سؤالات بالا جمع‌بندی شده و نتایج تحلیلی آن در جدول زیر آمده است:

جدول ۳- وضعیت کیفی مؤلفه اعتماد نهادی

متغیر	میانگین	انحراف معیار
اعتماد نهادی	۲,۹۴	۰,۵۱

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۱.

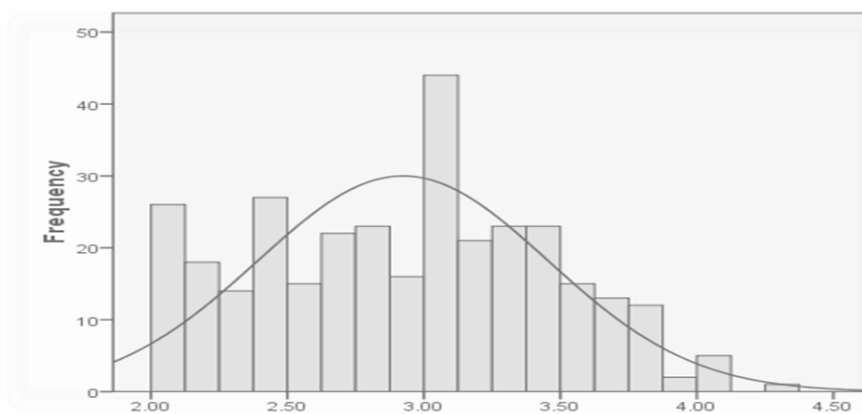
نتیجه‌ای که از این جدول به دست می‌آید، حاکی از آن است که میزان اعتماد شهروندان منطقه ۳ شهر زاهدان به مسئولان اجرایی (نهادهای دولتی و غیردولتی) دخیل در امور مدیریتی شهری مثل شورای شهر و شهرداری، کم‌تر از حد متوسط است؛ زیرا این میزان ۲/۹۴ محاسبه شده است و انحراف از معیار هم ۰/۵۱ می‌باشد که نشان از پراکندگی نمرات کسب شده حول میانگین دارد. اینک آزمون فرضیه دوم که در آن گفته شده بود: به نظر می‌رسد میزان اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی در بین شهروندان منطقه ۳ کلان‌شهر زاهدان مناسب است، با توجه به گزینه‌های سؤالات و با توجه به این که سؤالات بر اساس طیف لیکرت طراحی شده‌اند و مقدار متوسط آن عدد ۳ در نظر گرفته شده است، نتایج حاصل از آزمون این فرضیه که در جدول ۳ آمده است، این فرضیه رد می‌گردد. در عین حال برای آزمون کمی نتایج حاصل از بررسی مؤلفه‌ی اعتماد شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان از آزمون T-Test تک متغیره نیز استفاده شده است که نتایج آن به شرح جدول زیر بوده است:

جدول ۴. آزمون T یک متغیره میزان اعتماد شهروندان منطقه سه شهر زاهدان به مسئولان اجرایی

مقدار آزمون: ۳					
متغیر	میانگین	انحراف معیار	آماره t	درجه آزادی	سطح معناداری
میزان اعتماد	۲/۹۲۳۲	۰/۵۳۲۱۰	-۲/۵۸	۳۱۹	۰/۰۱

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۱. ($P < 0/05$)

در جدول بالا با توجه به میزان آماره‌ی t و سطح معناداری $0/01$ و مقایسه آن با $0/05$ می‌توان دریافت که فرض برابری میانگین میزان اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی با مقدار متوسط $= 3$ رد می‌شود. به این معنا که میزان اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی در بین شهروندان منطقه‌ی ۳ کلان‌شهر زاهدان با این آزمون نیز در حد مناسب نیست، بلکه از حد متوسط پایین‌تر است. لذا این فرضیه با این آزمون نیز رد می‌شود. نمودار هیستوگرام زیر نیز این امر را تأیید می‌کند.

شکل ۲- نمودار هیستوگرام میزان اعتماد شهروندان منطقه سه شهر زاهدان به مسئولان اجرایی

در توضیح این نمودار می‌توان گفت که اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی دولتی و غیردولتی در حد پایینی است که مسئولان باید به این مسأله توجه خاصی داشته باشند. آنچه در اجرای بسیاری از طرح‌ها و برنامه‌ها که از طرف نهادهای اجرایی و مدیریتی شهر (شورا و شهرداری‌ها) ارائه می‌گردد، می‌تواند نقش بسزایی داشته باشد، همین اعتماد مردم به این نهادهای اجتماعی است. چرا که اگر مردم در بیان مشکلات خود و انجام امور به مسئولان اعتماد داشته باشند و از طرفی مسئولان هم به مردم اعتماد داشته باشند و در روند تهیه و اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها مردم را در نظر داشته و مورد مشورت قرار دهند، بسیاری از چالش‌ها و مشکلاتی که جامعه‌ی شهری و نهادهای مدیریتی با آن درگیر هستند، کاهش می‌یابد.

نهادهای مدیریتی و اجرایی شهر زاهدان به‌خصوص شورای شهر و شهرداری در منطقه ۳ باید به اهمیت مقوله‌ی اعتماد که از ابعاد مهم سرمایه‌ی اجتماعی است، توجه خاصی داشته باشند. متأسفانه بر اساس نتایج تحقیق چنانکه یافته‌های یادشده نشان می‌دهد، در بین شهروندان منطقه ۳ شهر زاهدان میزان اعتماد به مسئولان در حد پایینی است. به عبارت دیگر هرچند امروزه مشارکت شهروندان در

امور شهرها از الزامات زندگی شهری است و نبود آن مانع از شکل‌گیری سیستم پایدار شهری می‌شود، سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان مقوله‌ای نوظهور در حوزه‌ی علوم اجتماعی و برنامه‌ریزی شهری بر پایه‌ی مفاهیمی چون آگاهی، اعتماد و مشارکت استوار است و مجموعه‌ای از اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی است که موجب انجام فعالیت‌های مشارکت‌جویانه می‌شود. از این‌رو علی‌رغم آگاهی بالای شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان، چون در بین شهروندان میزان اعتماد به مسئولان در حد پایینی است، عملاً این سرمایه اجتماعی نتوانسته اثربخشی لازم در هم‌افزایی و ارتقای کارکردهای شهری را در پی داشته باشد. اینک ضرورت حتمی دارد تا نهادها و مسئولان اجرایی و مدیریتی شهر برای فرایند اعتمادسازی میان خود و شهروندان بیش از گذشته برنامه‌ریزی نموده و بدان اهتمام ورزند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان مقوله‌ای نوظهور در عرصه‌ی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، از ضرورت‌های استقرار جامعه مدنی است که ابعاد و مؤلفه‌های زیادی دارد. میزان آگاهی شهروندان یک شهر و همچنین میزان اعتماد، از مؤلفه‌های مهم و تأثیرگذار در مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی است. هرچند که سایر مؤلفه‌ها مانند میزان مشارکت هم ارزشی کم‌تر از این مهم ندارد. در واقع در بستر سرمایه‌ی اجتماعی، این مؤلفه‌ها به نوعی به یکدیگر وابسته هستند و تغییر در هر یک می‌تواند در دیگری اثرگذار باشد؛ به طوری که اگر شهروندان یک شهر از روی ناآگاهی به یکدیگر اعتمادی نداشته باشند، در امور شهر هم مشارکتی نخواهند داشت. در عین حال عدم مشارکت هم می‌تواند بسیاری از برنامه‌ها و طرح‌های توسعه را با شکست مواجه سازد.

در این پژوهش ارزش و اهمیت این امور سبب شد تا به بررسی و سنجش سرمایه‌ی اجتماعی در میان شهروندان منطقه‌ی ۳ کلان‌شهر زاهدان پرداخته شود. آنچه که از نتایج این بررسی‌ها حاصل شد این است که شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان از نظر میزان آگاهی در وضعیت مطلوبی به سر می‌برند؛ زیرا با توجه به فرض برابری میانگین آگاهی شهروندان با مقدار متوسط ۳ تأیید شد. به این معنا که میزان آگاهی عمومی (اجتماعی، اقتصادی، سیاسی) در بین شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان از حد متوسط بالاتر است. در عین حال نتایج پژوهش نشان داد که شهروندان این منطقه شهری، سواد و آگاهی نسبتاً بالایی دارند، لذا نهاد‌های مدیریتی شهر مثل شورای شهر و شهرداری باید از این پتانسیل بالای شهروندان استفاده مناسب نمایند. بدین منظور آن‌ها می‌توانند شهروندان را در قالب گروه‌ها و نهاد‌های خودجوش سازمان‌دهی کنند تا این نهادها بازوهای مشورتی آن‌ها در مدیریت شهر باشند.

از سوی دیگر از نظر میزان اعتماد شهروندان به مسئولان اجرایی مشخص شد که متأسفانه شهروندان به نهاد‌های اجرایی و مدیریتی شهر اعتماد کمی دارند. بنابراین مسئولان باید به این مهم

توجه زیادتری داشته باشند. هرچند شهروندان منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان از نظر میزان آگاهی در وضعیت مطلوبی به سر می‌برند، از نظر میزان اعتماد به مسئولان اجرایی و مدیریتی شهر اعتماد کمی دارند. از این رو برنامه‌ریزان و مسئولان شهری باید بیش از پیش به این مهم توجه نموده و با بهبود روش‌ها و تجدید نظر در عملکردها، اعتماد اجتماعی شهروندان را جلب کنند تا با مشارکت آن‌ها کارکردهای شهری را ارتقاء بخشند. برای تحقق این مهم، راه‌کارهای زیر در جهت ارتقای میزان سرمایه‌ی اجتماعی شهروندان منطقه ۳ شهر زاهدان ارائه می‌شود:

- با توجه به این که مسئولان اجرایی شهر نتوانسته‌اند اعتماد شهروندان را در عمل به نحو شایسته‌ای جلب نمایند، لازم است تا با راه‌اندازی اتاق‌های ایده و فکر در شهرداری منطقه‌ی ۳ و جذب نیروهای نخبه، با برگزاری جلسه‌های کارشناسی و کارگروه‌های تخصصی به این مهم اهتمام ورزیده و با پی‌جویی راه‌کارهای اثربخش، اعتماد اجتماعی شهروندان را بیش از پیش جلب نمایند.
- برای تعدیل و کاهش بخشی از مسائل و مشکلات منطقه‌ی ۳ شهر زاهدان، همچون حاشیه‌نشینی، فقر، تکدی‌گری و غیره که می‌تواند به افزایش آگاهی شهروندان و استفاده بیش‌تر از توان مشورتی آنان در ارتقای کارکردهای شهری منجر شود، باید برنامه‌ریزی عاجل گردد.
- برای بهره‌گیری از سرمایه‌ی اجتماعی شهروندان، در جهت توسعه و پیشرفت این منطقه‌ی شهری، بهترین برنامه‌های اجرایی اثربخش، برنامه‌ریزی مشارکتی است که باید مدیریت شهری به آن اهتمام ویژه ورزد. در عین حال فراهم آوردن زمینه‌ی فعالیت اقتصادی بخش خصوصی در منطقه‌ی ۳ به منظور اشتغال‌زایی در آن، همچنین به‌دادن به سازمان‌های غیردولتی (NGOs) در انجام امور اجرایی شهر، در این ارتباط اثربخشی زیادی خواهد داشت.
- مسئولان و نهادهای مدیریتی و اجرایی شهر باید از موازی‌کاری و اتلاف وقت در روند تصمیم‌گیری‌ها پرهیز کنند و مردم را با آغوشی باز پذیرا باشند. در عین حال نسبت به تعهدات و وعده‌های خود سخت پایبند باشند تا هر گونه بی‌اعتمادی شهروندان نسبت به مسئولان را تعدیل نمایند.
- برای افزایش بهره‌وری از سرمایه اجتماعی شهروندان، مسئولان اجرایی باید امور بوروکراتیک را که بر اداره‌ها حاکم است، به حداقل رسانده و روال کاغذبازی‌های بی‌بهره را که باعث خستگی و سرخوردگی شهروندان می‌شود، کاهش دهند، زیرا در صورت تحقق این مهم، اعتمادسازی اجتماعی ارتقا خواهد یافت.

منابع

- ۱- الوانی، سیدمهدی و حسن دانایی فرد. ۱۳۸۰. مدیریت دولتی و اعتماد عمومی، دانش مدیریت، سال

- چهاردهم، شماره ۵۵، زمستان.
- ۲- افتخاری، عبدالرضا، جلال عظیمی آملی، مهدی پورطاهری و زهرا احمدی پور. ۱۳۹۱. ارائه الگوی مناسب حکمروایی خوب روستایی در ایران، فصل نامه ژئوپلیتیک، سال هشتم، شماره دوم، تابستان.
- ۳- تاجبخش، کیان. ۱۳۸۴. سرمایه اجتماعی، همایش سرمایه اجتماعی، شورا و مشارکت شهری در ایران، ۲۱ آبان.
- ۴- جاودانی، حمید. ۱۳۹۲. نقش آفرینی دانشگاه در فرآیند توسعه پایدار از رهگذر تولید سرمایه اجتماعی، فصل نامه تحقیقات فرهنگی، دوره ششم، شماره ۱، بهار.
- ۵- زارع، محمد؛ جعفر کریمی؛ علی اکبر شهناز و آزاد کریمی. ۱۳۹۰. بررسی نقش و جایگاه سرمایه اجتماعی در کاهش آسیب های اجتماعی فضاهای شهری، مجموعه مقالات اولین همایش ملی دوسالانه کاهش آسیب های اجتماعی، بیرجند، اردیبهشت.
- ۶- علی آبادی، جواد. ۱۳۸۱. اسکان غیررسمی و شهرداری ها، ماهنامه شهرداری ها، انتشارات سازمان شهرداری ها، شماره ۴۵.
- ۷- کسان، عزیز؛ رستم منتی؛ فاطمه اسدالهی؛ لاری اسدی و محمد خمرنیا. ۱۳۹۲. بررسی سرمایه اجتماعی با استفاده از مدل معادلات ساختاری (SEM) در شهر تهران، مجله علمی علوم پزشکی صدا، دوره ۱، شماره ۳، تابستان.
- ۸- قالیباف، محمدباقر و امیر قدسی. ۱۳۹۰. مهندسی فرهنگی و نقش سرمایه اجتماعی در اقتصاد نوین، ماه نامه مهندسی فرهنگی، تهران، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شماره ۵۱ و ۵۲.
- ۹- قدسی، امیر. ۱۳۹۱. قدرت نرم و امنیت پایدار جمهوری اسلامی ایران در پرتو بازتولید سرمایه اجتماعی، فصل نامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره شانزدهم، پاییز.
- ۱۰- مسعود، محمد و فاطمه حق وردیان. ۱۳۹۱. نقش سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی (مطالعه موردی پیرامون محله استخر عینک رشت)، چشم انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)، سال هفتم، شماره ۱۸، بهار.
- ۱۱- محمدیان، محسن و شایان وهاب زاده. ۱۳۹۱. اندازه گیری اعتماد عمومی در سازمان های بخش عمومی، فصل نامه مدیریت، سال نهم، ویژه نامه، پاییز.
- ۱۲- موسوی، میرنجف؛ افشار کبیری و علی اکبر تقیلو. ۱۳۹۲. تحلیل تطبیقی فازی سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی (موردشناسی روستاهای شهرستان میاندوآب)، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۷، تابستان.

13-Hannifin, 1916. The Rural school Community center, Annals of American Academy of political and social science, No. 67.

14-Isham, J. and Kahkoe, S. 1999. What determines the effectiveness of community Based water projects? Evidence from central Java, Indonesia on Demand Responsiveness, Service Rules and social capital initiative working paper, Washington, DC, The World Bank, 14: 404-421.

15-Lehmann, N. 1979. Trust and Power, New York, John Wiley.

- 16-March, J.G. and Olsen J.P. 1989. Rediscovering Institutions, The Organizational Basis of Politics, New York, free Press.
- 17-Putnam, 1993. Making democracy work, Civic traditions modern Italy, Princeton, N.Y, Princeton University Press.
- 18-Ramstorm, J. 2008. Inter organizational meets inter personal, An exploratory study of social capital processes in relationships between Northern European and ethnic Chinese firms, Industrial Marketing Management 37, pp 502-512.
- 19-Sergageldin, and Grootaet, 2000. Defining Social capital, an integrating view, pp 40-58.
- 20- <http://www.atiye.ir/paper.asp>

